

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ролята на интернет технологиите и
социалните мрежи за гражданското участие в
България

(на примера на протестите юни 2013 – юли 2014 г.)

АВТОРЕФЕРАТ

на Дисертационен труд

за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

в професионално направление

3.1. „Социология, антропология и науки за културата“

КОНСТАНТИН ПЕТРОВ ПАВЛОВ

научни ръководители:

проф. доктор по социология Петя Кабакчиева,

проф. дпн Нели Огнянова

София 2019 г.

Дисертационният труд се състои от: увод, три глави, заключение и изводи, библиография и приложение.

Обемът е 249 страници.

Представени са 39 фигури и 13 таблици.

Авторските публикации по темата са:

5 на български език;

4 на английски език.

В библиографията са посочени:

240 заглавия на английски език

54 заглавия на български език

Публичната защита на дисертационния труд се проведе на 2019 г.,
от часа в зала

Материалите по защитата са на разположение на интересувашите се в
кабинет 409, бул. „Цариградско шосе“ 125, катедра „Социология“,
Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“

Съдържание на дисертационния труд

УВОД

ПЪРВА ГЛАВА Основни понятия

1. Демокрация. Електронна и интернет демокрация. Смесена и хибридна демокрация.
2. Гражданско участие – онлайн и офлайн. Типология на Керстинг
3. Гражданско движение и гражданска мобилизация. Мрежово социално движение
4. Интернет технологии и автономен комуникативен капацитет. Ролята на технологиите за конструиране на значения и общности.
5. Основни понятия в протестното участие онлайн: хаштагове, мултимодална и трансмедийна комуникация, мемове
6. Характеристики на комуникацията в социални медии. Споделяне и виралност.

ВТОРА ГЛАВА. Методология на емпиричното изследване

1. Социален и технологичен контекст. Big Data
2. Предизвикателства пред изследователя
3. Методологични възможности в новите медии. Изчислителни методи
4. Изследователски подходи към гражданското участие в интернет и към ролята на интернет технологиите и социалните мрежи.
5. Операционализация на теоретичния модел
 - 5.1. Норберт Керстинг и хибриднизирането и смесването на демократичните форми на участие
 - 5.2. Мануел Кастелс и новият социален актьор – мрежовото социално движение
 - 5.3. Евгений Морозов и ефективността на протестното участие

6. Обект на изследването. Протестна активност и публикуване на съдържание
 - 6.1. Връзка между протестна активност и публикуване на съдържание
 - 6.2. Съдържание, подлежащо на анализ. Популярност на платформите
 - 6.3. Хаштаговете като инструмент за анализ
7. Методи за анализ на медийно съдържание
 - 7.1. Честотен диахронен анализ
 - 7.2. Семантичен анализ
 - 7.3. Взаимосвързаност на хаштагове
 - 7.4. Вирален отпечатък
8. Допълващи автоматични методики
9. Спомагателно изследване между учредителите и членовете на ПП „Движение ДА България“

ТРЕТА ГЛАВА. Емпирично изследване

1. Интернет форми на гражданско участие
 - 1.1. Медии на протеста
 - 1.2. Гражданска журналистика
2. Локален и глобален характер на протестните действия
3. „Протестна мрежа“ и други форми на самоорганизация на протестиращите
4. Количествено емпирично изследване
 - 4.1. Система за мултимодална комуникация danswithme.com. Събрани данни
 - 4.2. Хаштагове, използвани в danswithme.com/danswithme.eu
 - 4.3. История и взаимовръзка на хаштаговете на протеста
 - 4.4. Мултимодална комуникация. Семантичен анализ на хаштаговете на протеста

4.5. Динамика на гражданското участие онлайн по време на цялата продължителност на протестите. Типове медийно съдържание

4.6. Динамика на гражданското участие онлайн по време на ключови моменти от протестите

5. Паралелни изследвания за верифициране на получените резултати

5.1. Паралелно изследване с помощта на Google Trends

5.2. Паралелно изследване с помощта на SENSIKA

6. Допълнително изследване между учредителите на „Да, България!“

ПОСОКИ ЗА БЪДЕЩИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ: Хронология на ключови моменти в протестите

#ДАНСwithme

Увод

Използването на интернет вече е неразривна част от всекидневното, политиката, културата, образованието, стопанския и личния живот в България. Същевременно, интерпретациите и оценките на влиянието на интернет технологиите върху обществения и политическия живот често са диаметрално противоположни.

Дисертацията разглежда влиянието на интернет технологиите за формите на гражданско участие в България, като в частност предлага още една интерпретация и оценка в контекста на протестите, започнали на 14 юни 2013 г. и продължили до 24 юли 2014 г.

Конкретният изследван случай поставя по-сериозния въпрос **как интернет технологиите променят демократичното развитие и в частност, гражданското участие.**

Интернет средата, наричана още и **онлайн среда**, е пространство на електронна комуникация чрез **интернет технологии**. Това, което ни позволява да говорим за среда и за „пространство“, въпреки че то съществува физически твърде ефимерно като съдържание на файлове,

разпределени върху дисковете на географски разпръснати сървъри, е специфичният характер на социалните взаимоотношения в интернет, като спецификата произтича от постоянно възникващи проблеми с юрисдикцията, онлайн идентичността и защитата на правата на участниците в интернет комуникациите.

Електронните социални мрежи, наричани накратко и само **социални мрежи** за нуждите на настоящата работа, са разгледани главно във функциите им на **социални медии**, в широката дефиниция (McLuhan 1964) на понятието за медии, като *единство от създаване на съдържание и разпространението му*, макар практически до 2017 г. основните социални мрежи да отричаха, че са медии по същество¹. След 2017 г., включително до момента на подготвянето на този текст идентификацията и самоидентификацията им в това отношение е колеблива или нюансирана^{2 3 4}.

В рамките на този текст **социални мрежи** и **социални медии** са взаимозаменяеми понятия.

Кои са индивидите, които участват чрез социални медии, достъпвани чрез интернет технологии, в политическия процес?

Растящата употреба на интерактивни онлайн медийни услуги, с които се характеризира времето на Web 2.0, обуславя появата на **мрежовия**

¹ Billton, Nick. Is Twitter a Media or Technology Company? *Bits, The New York Times*, <https://bits.blogs.nytimes.com/2012/07/25/is-twitter-a-media-or-technology-company/> (достъп на 2 януари 2019 г.)

² Zuckerberg: 'Facebook Is Not A Traditional Media Company', *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/charleswarner/2016/12/23/zuckerberg-facebook-is-not-a-traditional-media-company/#2f7dd0fd7df4> (достъп на 1 януари 2019 г.)

³ Zuckerberg tells Congress Facebook is not a media company: 'I consider us to be a technology company', *CNBC.com*, <https://www.cnbc.com/2018/04/11/mark-zuckerberg-facebook-is-a-technology-company-not-media-company.html> (достъп на 1 януари 2019 г.)

⁴ Zuckerberg implies Facebook is a media company, just „not a traditional media company“, *TechCrunch*, <https://techcrunch.com/2016/12/21/fbonc/> (достъп на 1 януари 2019 г.)

⁵ Facebook: We're not a media company. Also Facebook: Watch our news shows, *Mashable*, <https://mashable.com/2018/06/08/facebook-media-company-news-shows/> (достъп на 2 януари 2019 г.)

ИНДИВИД (the networked individual), който преодолява традиционните институционални и физически граници (Dutton and Dubois 2015).

Според Анна Кръстева (Krasteva 2016), освен за мрежовия индивид, в интернет можем да говорим за **увеличения гражданин** (подсиления гражданин, augmented citizen), **дигиталните възмутени** (the digital indignados) и **е-гражданина** (e-citizen).

Промяната при социалните актьори под въздействието на новите технологии изглежда толкова значима, че някои изследователи вече говорят за **четвъртото мрежово съсловие** (fourth networked estate) (Benkler 2011) или дори за **петото съсловие** (Dutton and Dubois 2015), състоящо се от включени в мрежата граждани, по аналогия с **четвъртото съсловие** (Edmund Burke, по думите на Carlyle 1905), състоящо се от традиционните медии и, по аналогия съответно с **третото съсловие** (Sieyès 1789) – гражданите, още от времето на Френската революция от края на XVIII век.

И, когато говорим за описване на промяната у гражданите, която несъмнено е революционна и в българския контекст, който е част от по-широкия пост-тоталитарен източноевропейски контекст, можем да я определим и като „втората пост-комунистическа цифрова революция“ проявяваща се под формата на състезателно е-гражданство (contestatory e-citizenship). (Krasteva 2016)

Евгений Морозов (Morozov 2011) разглежда ролята на интернет технологиите и социалните мрежи през призмата на *ефективността* на гражданското участие, като квалифицира популярните възгледи за положителния ефект на тези технологии върху гражданското участие, като базирани върху грешно изтъкувани предпоставки, например като *погрешно интерпретиран исторически опит* (Morozov 2011, 5), според който технологиите се разбират само като освободител, но не и като потисник и които могат да бъдат използвани по-скоро за разпространение на демокрация, но не и за окопаване на диктатури.

Това погрешно разбиране, според Морозов, се корени в още по-дълбоко вкорененото в западното мислене вярване, че технологията е способна да генерира *потребителска страст*, която от своя страна би била опасна за всеки един авторитарен режим, както това е било наблюдавано

при сгромоляването на комунистическите режими в Източна Европа в края на ХХ. век.

Според Морозов, към момента е недостатъчно изучен ефектът на цензурата в интернет среда, тоест първо, не се знае дали тя действително политизира гражданите, ако е скрита и алгоритмична и второ, не е установено доколко достъпът до голямо количество правдива информация прави от индивида информиран гражданин, а не го удавя в потоп от данни.

Интернет като среда се характеризира с *достъпност, глобален характер, неутралност и децентрализация*.

Какви биха могли да бъдат възможните ефекти на тези технологии върху характера на комуникацията в *публичната сфера*, освен очевидното ѝ разширяване и в интернет пространството, което разглеждаме като *специфичен вид публична сфера*.

Наличните хипотези са разнопосочни. Широката достъпност на интернет средата дава възможност за включването на множество граждани в интернет комуникацията, но без никакви гаранции, че те биха използвали тази възможност отговорно, компетентно и допринасяйки за общото благо.

Възможно е, както отбелязва и Морозов (Morozev 2011), интензивното използване на комуникационните мрежи за цели, различни от тези на гражданското участие, да доведе до претоварване на комуникационните мрежи с информация и до *цялостно забавяне* на информационните процеси, а съответно и на демократичните процеси.

Мануел Кастелс също забелязва забавянето на делиберацията и на взимането на демократични решения, когато това се случва в интернет среда, но смята че това, което прилича на *неефикасна форма на делиберация*, всъщност представлява *механизъм за генериране на доверие*, без което нито едно общо действие не може да бъде предприето на фона на традиционната⁶ политическа култура, характеризираща се с конкуренция и цинизъм (Castells 2015).

Този ефект на забавяне, според него, от своя страна би трябвало да доведе до по-качествени и по-легитимни решения, така елиминирайки

⁶ Традиционна за западния тип общества вероятно.

предполагаемото противоречие, посочено от Морозов, създадено от широката достъпност на интернет средата.

Глобалният характер на интернет средата също би могъл да предизвика нежелани ефекти – например това, което се смята за приемливо като демократична практика в едно общество може да е неприемливо според правилата на социалната мрежа⁷, чрез която съответната протестна общност комуникира⁸.

От друга страна, несъмнено съществуващата свобода на изразяване в популярните електронни социални мрежи, които в мнозинството си са собственост на американски юридически лица, опериращи според законодателството в САЩ, гарантира спазването на стандарти за публичност, които са по-високи от тези в страните с неукрепнали демокрации, или в страните с авторитарни и тоталитарни режими.

Но и тази свобода не винаги е гарантирана. Понякога корпорациите, опериращи големите електронни социални мрежи, са склонни да се договарят с националните правителства за ограничаване на свободата на словото в определени юрисдикции, както например Google с правителството на КНР⁹.

Частната собственост върху голяма част от мрежата и върху информационните ресурси поставя въпросите за ефекта от приватизирането и на цензурата, и на демокрацията, практикувана чрез онлайн инструменти.

И накрая, мрежовият шум, генериран от наличието на твърде много комуникационни възможности и директно свързан и с въпросите на структурната или технологичната разсеяност и потопа от данни (data

⁷ Facebook vs Norway: Learning how to protect freedom of expression in the face of social media giants, *Article 19*, <https://www.article19.org/resources/facebook-vs-norway-learning-protect-freedom-expression-face-social-media-giants/>

⁸ Комитата блокиран във Фейсбук заради текст за протеста, *Offnews*, <https://offnews.bg/bulgaria/komitata-blokiran-vav-fejsbuk-zaradi-tekst-za-protesta-227769.html> (достъп на 30 декември 2018 г.)

⁹ Google 'working on censored search engine' for China, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/02/google-working-on-censored-search-engine-for-china> (достъп на 30 декември 2018 г.)

deluge) също е фактор, който допринася за хипотетичния отрицателен ефект на интернет технологиите.

Естествено, съществува и хипотетичен положителен ефект от многото комуникационни възможности, изразяващ се във възможността да се автоматизират сложни обществени процеси и да се предостави на гражданите такъв механизъм за електронна делиберация, който мощно би подпомогнал делиберативното участие и делиберативната демокрация.

Най-относими към настоящото изследване са изказаните от Евгений Морозов (Mogozov 2011) съображения за влиянието, упражнявано от интернет технологиите върху гражданското участие по време на протестни действия, като той разглежда влиянието единствено през призмата на ефективността на протестните действия.

Като проблематични за ефективността на гражданското участие по време на протести той определя:

- *„неприсъствения“ характер* на участието онлайн, което се развива във виртуалното пространство и не може да повлияе на преразпределението на властта (Mogozov 2011, 234–36);
- *подмяната на приоритетите с възможности* за участие (пак там, 196), които предоставя онлайн средата;
- *географската разпръснатост* на участниците в протестни действия онлайн;
- *новите организационни форми*, породени от участието чрез социални мрежи и интернет технологии, позволяващи съществуването на *slim*¹⁰ организации, допускащи липсата на ясна йерархия, структура и лидери.
- *липсата на идеология и политическа програма* в новите протестни движения;

Всички тези наблюдавани промени, според Морозов, водят до неефективност на протестните действия, в следствие от тяхната неуправляемост и невъзможност за консолидацията и мотивацията на

¹⁰ Definition of **slim** in English, *Oxford Living Dictionaries*, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/slim> (достъп на 30 декември 2018 г.)

протестиращите, извършващи действия, които само прахосват протестната енергия.

Като единствена хипотеза, водеща до успех на протестните действия, а евентуално и до положителна оценка за ролята на интернет технологиите и социалните медии в гражданското участие, Морозов посочва създаването на политически субект от протестното движение, който би могъл да се пребори за властта.

От тази гледна точка той намира за контрапродуктивни протестните действия онлайн, за чиято интензивност в социалните медии той смята, че тя бързо нараства, но *също така и бързо* заглъхва, което не позволява *кристализацията* на евентуалните политически субекти.

И, последно в аргументацията му присъства възражението, че тъй като са оперирани от частни стопански субекти, електронните социални мрежи всъщност не притежават необходимата функционалност, за да служат ефективно на едно протестно движение, използващо инфраструктурата им.

Всички хипотези, свързани с ролята на интернет технологиите и участието чрез електронни социални мрежи върху ефективността на гражданското участие по време на протестни действия са систематизирани в Таблица 1.

Таблица 1. Хипотези за въздействието на интернет технологиите и участието в електронни социални мрежи върху протестната демокрация

<i>Хипотези за въздействието на интернет технологиите и участието чрез електронни социални мрежи върху ефективността на гражданското участие по време на протестни действия</i>		
<i>Характеристики на интернет средата</i>	<i>Отрицателна хипотеза</i>	<i>Положителна хипотеза</i>
„Неприсъствен“ характер на участието в интернет	Протести, започнали в интернет, не могат да повлияят на управляващите	Протести, започнали в интернет, могат да повлияят на управляващите
Богати и достъпни технологични възможности	Объркване на приоритети и възможности	По-икономично постигане на целите, победа в асиметричен конфликт
Географска разпръснатост на членовете на протестните движения	Невъзможност за управление на протестни действия	Ефективно управление с модерни средства
Възможност за съществуване на slim организации. Липса на	Невъзможност за управление на протестни действия, следователно намалени	Спонтанни действия, адекватни към текущия момент. Бърза

ясна йерархия и структура, лидери, идеология и програма на протестните движения в интернет	шансове за успех	приспособимост на протестното движение към променящите се условия.
Бърза мобилизация, бързи комуникации чрез интернет.	Праховане на социална енергия. Объркване на логичната последователност (първо идеология, после протести)	Ефективно използване на социална енергия.
Достъпна и мощни комуникационни технологии.	Лидерите на мнение не са подходящи за ролята на политически лидери	Бързо израстване на политически лидери.
Бързи комуникационни процеси	Бързо натрупване на подкрепа, но и бързо загиване на популярни каузи (трупове на каузи)	Бързо натрупване на подкрепа, но бавно спадане на интензивността на протестните действия. Дългосрочни последици от протестите. Спящи мрежи ¹¹
Най-популярните социални инструменти в интернет са собственост на корпорации	Ниска ефективност на протестните действия	Бърз достъп до целевата група

Отново трябва да бъде върнат на дневен ред въпросът за моралното влияние на технологиите, както и въпросът дали новите видове цензура в мрежата политизират – не само директните видове, но и индиректните, като алгоритмичната, мрежовата и др.

Дали всъщност уличните протести в ситуация на активно използване на комуникационни, компютърни и интернет технологии във всички области на живота не са само маргинално и остатъчно явление, привличащо само лица от периферните слоеве на обществото и такива, жадни за „хляб и зрелища“? Дали участниците в такива протести всъщност не участват в „глупави тъпи“ (Morozov 2011), като антипод на **умните тъпи** (smart mobs)(Rheingold 2002)?

Групата от въпроси, отнасящи се до влиянието на интернет върху формите на гражданско участие и протестите включват в себе си и въпросите за успешното преодоляване на границата между онлайн и офлайн среда, като например – могат ли протести, които са започнали онлайн, да повлияят на властта и дори да я свалят?

¹¹. Хипотеза, липсваща при Морозов.

Тук се поставят и въпросите за влиянието на използването на интернет технологии и в частност на електронни социални мрежи върху организационната култура на протестните движения, като въпроса за мрежовото лидерство (Castells 2011, Castells 2015), за управляемостта на такива движения, състоящи се от географски разпръснати активисти, въпросът за смесването на приоритети с възможности, присъщи на онлайн средата, въпросите за **смисъла и ефекта от съществуването на протестни движения без лидери, програми и идеология**, въпросите за продължителността на съществуването на такива движения онлайн и за механизмите на издигане на формални и неформални лидери и тяхната готовност и компетентност да поемат отговорността за довеждане до успешен край на протестните движения.

Друг въпрос, свързан с въздействието на интернет средата върху протестните активности, е интензивната употреба на популярни комерсиални онлайн платформи (Facebook, Twitter, Wordpress, Blogger и др.) от активистите – платформи, които по принцип не са предназначени за тази цел, имат сравнително скромни възможности и непрозрачни алгоритми, именно по отношение на формите на онлайн демокрацията.

Накрая, във връзка с въпроса за комерсиалните платформи и техните алгоритми, не трябва да се пренебрегва и ефектът от високия мрежови шум, съпътстващ всяка мрежова комуникация, а именно въпроса дали шумът не „гаси“ ефективно протестните искри, които биха могли да се разпалят в офлайн среда и дали в повечето случаи генерираните в мрежата послания не попадат предимно при грешни адресати, тъй като са ни познати ефектите на ехо стаите (echo chambers), интернет балоните (internet bubbles) и т.н.?

Използването на частни платформи за практикуване на интернет форми на демокрация е възможно освен свобода да внесе и цензура, ограничаваща демократичните практики. Цензура, която може да бъде приватизирана допълнително, чрез активното използване на тролски армии и анонимни интернет „медии“ – явления, чиито мащаби в последните години достигнаха плашещи размери (Вацов et al. 2017).

Макар известни в специализираните среди, тези въпроси за България са нови.

Масово изследователите отбелязват проблематичната връзка между поведението на гражданите онлайн и политическото поведение.

Настоящата работа се концентрира върху въпроса – Как тези технологии влияят на формите на участие в протести и какво показват наблюденията върху протестните събития, започнали през лятото на 2013 г в България?

Целта на дисертацията е да установи как формите на гражданско участие са се повлияли от използването на интернет технологии и социални мрежи от протестиращите граждани в протестите между 14 юни 2013 г и 24 юли 2014 г.

Именно този въпрос провокира интереса ми към темата и желанието ми емпирично да изследвам ролята на интернет технологиите и социалните мрежи за формите на гражданско участие на примера на изследваните протести, а не да се доверявам на впечатленията си от непосредственото си участие в тях.

От първия ден на протестните действия съм взел активно участие в тях, като непрекъснато съм заснемал и публикувал множество снимки и видео клипове от протестните шествия.

Не съм участвал в основаването и в обявяването на „Протестна мрежа“, като станал член на мрежата около две седмици след обявяването ѝ на пресконференция в БТА, и на практика не съм участвал нито в подготовката на основополагащите документи, нито в създаването на сайта на организацията, нито в създаването или в поддръжката на Facebook страниците, групите и събитията, свързани с ПМ.

За постигане на целта в работата се решават няколко свързани **изследователски задачи:**

- да бъдат анализирани формите на гражданско участие в интернет среда;
- да се посочат техните основни характеристики и зависимости, да се установят количествените и качествените измерения на влиянието на интернет технологиите – и в частност на социалните мрежи върху протестните събития в България в периода юни 2013 г. – август 2014 г.;

- да се анализира динамиката на развитието им;
- да се предложи методология за изследване на формите на гражданско участие в интернет, както и на социалната промяна, предизвикана от интернет технологиите.

Структурата на дисертацията е обусловена от изследователските задачи.

ПЪРВА ГЛАВА съдържа теоретичната основа на изследването. ВТОРА ГЛАВА съдържа неговата методология. ТРЕТА ГЛАВА съдържа резултатите от основното и спомагателните емпирични изследвания, както и анализа им.

Основната хипотеза в дисертацията е, че **интернет технологиите и в частност използваните социални мрежи в интернет са не просто маргинален фактор, а имат съществено значение за интензивността, формите и обхвата на гражданското участие по време на антиправителствените протести в България през 2013 – 2014 г., като предизвикват появата на нов социален актьор – мрежовото социално движение.**

Описание на дисертационния труд

В ПЪРВА ГЛАВА е въведена използваната по-нататък лексика и е представен обзор на теоретични концепции, необходими за изпълнение на изследователските задачи.

Демокрация

Извършен е преглед на различните разбирания за демокрация и на различните разбирания на съвместимост на технологична среда и формите на гражданско участие. Той има за цел единствено да формулира език, чрез който да бъде изготвена изследователската програма, с цел кръстосването на осите на Мануел Кастелс (Castells 2015), изследващ мрежовите социални движения като нови социални актьори и оста на Норберт Керстинг (Kersting 2013), картографиращ видовете гражданско участие онлайн.

В текста се работи с общоприетите дефиниции за видове демокрация – пряка демокрация, представителна демокрация, както и е включена

критиката на Бенджамин Барбър (Barber 1996) към представителната демокрация, който смята, че дефицитите на представителната демокрация могат да бъдат преодоляни чрез демокрацията на участието. Дадени са аргументи и за това как новите технологии подпомагат пряката демокрация – чрез разширяване на практикуването, нарастване на влиянието и разнообразяване на формите на пряката демокрация.

Дадени са и основни дефиниции за **електронната и интернет демокрация** и са изброени характеристиките на световната мрежа, подпомагащи електронната демокрация – децентрализираната власт върху мрежата (Benkler et al. 2016), причините за съвместимост на делиберативната демокрация с интернет технологиите, както и ризоматичния характер на мрежовата комуникация.

Гражданско участие

При избора на дефиниция за понятието за **гражданско участие**, използвана в тази работа, е използвана стълбицата на Шери Арнстейн (Arnstein 1969), степенуваща видовете участие на гражданите според влиянието, която упражняват върху институциите.

През взаимното оглеждане на социологическото и политологичното разбиране на гражданското участие се цели едно разумно дефиниране на понятието за гражданско участие, като е взето решението да бъде използвана, по-стеснена, политологична дефиниция за гражданско участие, имайки предвид само участието на най-горните три стъпала на стълбицата на Арнстейн, там където гражданите упражняват своята „гражданска власт“ (citizen power). В случая, критерият за избор на политологична дефиниция за гражданско участие е възможността за открояване на емпирични феномени в рамките на протестните действия.

Затова и за целите на настоящата работа е избрана дефиницията на Нико Карпентьер (Carpentier 2016) за гражданското участие като **властови взаимоотношения между привилегировани и непривилегировани актьори във формални или неформални процеси по вземане на решения**.

В работата е огледан и клъстерът от понятия, свързани с гражданското участие в интернет. Това са **електронното участие** (Jafarkarimi et al. 2014),

културата на участието, чиито основни характеристики са посочени (Jenkins et al. 2009), **медийното участие** на потребителите в интернет (Google 2017) (Jenkins 2006)(Mandiberg et al. 2012, 13) (O'Reilly and Battelle 2009). Разгледана е и **гражданската журналистика** като **журналистика на участието**. (Moeller 2009)

В работата подробно е разгледан и моделът на Норберт Керстинг, картографиращ формите и инструментите за участие в интернет в пространството на смесване и хибридизиране на демокрацията, както в изобретеното и предоставено пространство за гражданско участие онлайн.

Гражданско участие в интернет

Представянето на типовете гражданско участие в интернет чрез модела на Керстинг демонстрира, че гражданското участие в интернет среда позволява въвеждането на иновации във формите на демократично участие. Това са смесената и хибридната демокрация.

Под **смесена демокрация** Керстинг разбира *съвместната употреба на онлайн и офлайн форми на участие*, а под **хибридна демокрация** тази, която *съчетава в себе си в различна степен черти на пряката, представителната, демонстративната (Kersting 2013) или експресивната (Rosanvallon 2006) и делиберативната демокрация.*

Типологията на Керстинг включва **електронната петиция** като *форма за събиране на подкрепа от гражданите онлайн*. Електронният инструмент **онлайн анкети** *позволява на потребителите да отговорят на предварително зададен въпрос.*

Упражняването на конституционното право на глас дистанционно и по електронен път чрез интернет технологии, за участие в местни и национални избори и в референдуми през интернет е популярно познато в България и като **гласуване по интернет**¹² (e-voting, internet voting).

¹² E-voting.cc, IT & Elections, Definitions <https://www.e-voting.cc/en/it-elections/definitions/> (достъп на 11 декември 2018 г.)

Гражданите биха могли да осъществяват чрез интернет инструменти и *наблюдение, запис и обобщаване на публичната дейност на политици*, като по този начин извършват на **мониторинг** върху дейността им.

Интернет технологиите предоставят и *възможността за съвместно спонтанно действие на хора, които е възможно дори да не се познават, например под формата на гражданско участие*. Хората, участващи в **умните тълпи** (smart mobs) си сътрудничат по непознати досега начини, тъй като носят в себе си или разполагат с достъп до устройства, които притежават едновременно комуникационни и изчислителни възможности (Rheingold 2002).

Когато *напълно непознати хора, организирани с посредничеството на интернет технологиите*, по-специално чрез мобилни телефони, най-често притежаващи и интернет свързаност, *участват в публично действие*, най-често представление, които след завършване на действието отново се разпръсват, налице са **флаш мобове** (flash mobs) (Nicholson 2005).

Обикновено преди избори в помощ на гражданите се предлагат и **приложенията за подпомагане на политическия избор** (VAA, Voting Advice Application), които обикновено представляват информационна услуга от сайтове, ангажирани с разяснителни кампании, *които свеждат текущия политически избор между различни политически субекти и политици до ограничен брой отговори на определен кръг фундаментални политически въпроси* (Fossen and Anderson 2014).

Електронните конференции (e-conferences) представляват вид комуникация, извършван чрез асинхронна електронна технология, съчетаваща *съобщения, изпращани към всички участници в съвместен разговор, които могат да бъдат четени, препрочитани и на които може да бъде отговаряно по всяко време в определен период от време* (Hewings et al. 2009, 53–131).

Когато гражданите участват в *създаването на бюджети за разходване на публични или колективни средства*, използвайки онлайн платформи, говорим за **електронно бюджетиране чрез участие** (e-participatory budgeting (FAQ 2017)).

Блоговете са медиен интернет формат, напомнящ дневник и съдържащ материали, публикувани в обратен хронологичен ред (най-новите

материали се появяват най-отгоре). Блогърите се смятат за **журналисти на участието** (participatory journalists), а блогът за **медия на участието** (participatory media) (MacKinnon 2007) и за един от главните инструменти на гражданската журналистика, тъй като с прехода от Web 1.0 към Web 2.0 мрежата се развива от състояние „само за четене“ до състояние „за четене и писане.“

Много от вече изброените форми и инструменти на участие в интернет могат да бъдат открити съвместени в **социалните медии** – там едновременно е възможно писането на текстове, публикуването на снимки или картинки, участието в дискусии, гласуването в анкети, изготвянето на и подкрепата в онлайн петиции, използването на геосоциални услуги и т.н.

Когато в електронните социалните мрежи потребителите могат да участват чрез използване на *географски атрибути и маркери върху колаборативна карта*, говорим за **геосоциални услуги** (geosocial networking) (Huang and Liu 2009).

В главата е въведена още една група от понятия, свързана с протестното участие на гражданите.

Първо са прецизирани дефинициите, синонимите, времевите граници и протестните действия, които са предмет на разглеждане в настоящия труд.

За **офлайн проведени действия** са считани тези действия, които се провеждат *без използването на интернет технологии*.

Под **онлайн проведени действия** се разбират тези действия, *които се развиват в интернет среда и чрез интернет технологии, чрез създаване на съдържание, достъпно само онлайн, чрез коментиране, гласуване, ъплоудване, създаване на нови контакти* и т.н.

В изследването под **протест #ДАНСwithme** се разбират всички протестни действия, предприети срещу назначаването на Делян Пеевски, официално депутат от Движението за права и свободи в българския парламент, за председател на Държавната агенция за национална сигурност, както и протестните действия, изискващи оставка на правителството, между 14 юни 2013 г. и 24 юли 2014 г., когато правителството с премиер Пламен Орешарски подава оставка. Това е и периодът на протестна активност, който се разглежда от настоящата работа.

В текста е разгледана и дефиницията за **гражданско движение**, като синоними са посочени **обществено движение** и **социално движение** и е направена дистинкция между понятията **гражданско движение** и **гражданска мобилизация**.

Гражданската мобилизация би могла да се трансформира в гражданско движение ако претърпи *процес на институционализация* с течение на времето, изразяващ се в изграждането на *формални вътрешни отношения* – т.е. ако формализира организационната си структура и приеме устав, правилници, или съответно предприеме регистрацията като неправителствена организация (Вълков 2014).

Зараждането на гражданско движение е социален процес, който се развива във времето, основава се на здрави, неформални връзки между отделните участници, развива груповата идентичност и не завършва с края на една [протестна] кампания (пак там).

За френския социолог Мишел Виеворка ключово определяща за движението е съпротивителната му роля и каузата, която отстоява: „Социалното движение е колективно действие, противопоставящо се на социален противник, имащо собствена цел и следователно способно да определи какъв е залогът на неговите борби“ (Виеворка 2013, 123).

Като характеристики на гражданските движения могат да се посочат:

- повторемостта на събитията, в които се включват различни участници;
- обединението зад обща кауза;
- солидарността в постигането на значими за общността цели;
- ясно дефинираните проблеми и опоненти. (Вълков 2014)

Според Мануел Кастелс (Castells 2015, 15) **мрежовото социално движение** представлява принципно нов тип гражданско движение, придаващо нова форма на демократичните движения, което *реконструира публичната сфера в пространство на автономия, построено чрез съчетаването на местни (градски) пространства и интернет мрежи* и е движение, *експериментиращо с формите на колективно взимане на решения, реконструирайки доверието като основа на взаимодействието между хората* (пак там, 316).

Това е и дефиницията за мрежово социално движение, използвана в настоящото изследване.

Интернет технологии, електронни социални мрежи, социални медии

Под **интернет технологии** в настоящата дисертация се разбират тази *група от технологии, която позволява на потребителите да достъпват информация и да комуникират чрез световната мрежа, използвайки софтуер, хардуер, мрежови технически протоколи, услуги като ftp и електронна поща, както и използването на комуникационната инфраструктура на доставчици на интернет достъп и др.* (InfoSci Dictionary 2018).

Разгледана е и връзката между принципите, на които е изградена световната мрежа и тези на съвременните протестни движения като споделящи **културата на автономията**.

В сегашния си вид, световната мрежа е проектирана като *децентрализирана, глобална, отворена и неутрална*, но окончателният ѝ вид е придобит след известно еволюционно развитие, в което са се сблъскали различни визии за развитието на мрежата, облечени в различни мрежови протоколи.

Като пример е разгледан процесът на стандартизация на мрежовата комуникация чрез различни мрежови протоколи, даден от Иван Чалъков и Хуан Роджърс за разликите във философията и характеристиките на мрежовите протоколи X.25 и TCP/IP (Чалъков и Роджърс 2004) и причините TCP/IP да се превърне в доминиращия мрежови протокол, чрез който се осъществява комуникацията в интернет и който придава съвременния облик на световната мрежа.

Структурирането и функционирането на мрежата, според правилата на TCP/IP, позволява тя да бъде отворена за безкрайно разширение чрез нови мрежи и да позволява безкрайно включване на нови потребители, което от своя страна **води до практическата възможност за включването в обществения диалог на безкраен брой индивиди** – както като говорители, т.е. като източници на информация, така и като зрители и

слушатели – т.е. като потребители на информация, поради което можем да говорим за наличието на пространство, за *интернет пространството*, чрез което се преконфигурира публичната сфера (Tufekci 2017) и в частност – *политическата публична сфера*.

Два подхода съществуват за определянето и изследването на интернет като **публична сфера**. Единият се корени в мрежовия анализ и е фокусиран върху интернет като *социо-технологична структура*, докато другият следва теорията на Юрген Хабермас за политическата публична сфера (Habermas 1991, Habermas 1993) и се занимава с *емпирично изследване на местните, национални и наднационални публични сфери, що се отнася до медийното съдържание* (Rasmussen 2014).

Разбира се, налице са и опити за съчетаване на двата подхода (Benkler 2011, Davis 2009), какъвто е избраният подход и в настоящото изследване.

Развитието на електрониката, информационните и комуникационни технологии води до повишена автономност на комуникацията на гражданите, които поне по време на продължителността на един протест нямат нужда от кабелна връзка за осъществяване на интернет връзка или за хранване на изчислителните и комуникационните устройства с електричество.

Тази автономност предоставя в ръцете на гражданите **комуникационна власт**, която само преди няколко десетилетия е била по силите само на големи и силни институции (Castells 2015)(Tufekci 2017, 56) като телевизиите, които са разполагали с подвижни телевизионни станции.

Кастелс твърди (Castells 2015), че именно тази фундаментално нова форма на комуникация – едновременно *едромащабна и хоризонтална, базирана върху интернет и върху безжичните технологии*, в ключови моменти способства за появата на *спонтанни процеси на мобилизация, разпространяващи се със скоростта на заразна болест* (т.е. вирално) през интернет и през безжичните мрежи, по връзките, съществуващи в обществото – както по новите, изградени в платформите на електронните социални мрежи, така и по тези лице в лице, както е във физическия, „традиционен“ свят.

Именно благодарение на тези нови комуникационни възможности съществува индивидуалната комуникация в хоризонтални комуникационни мрежи (Castells 2015), която довежда до следните ефекти:

- **Електронните социални мрежи**, базирани върху интернет и върху безжични платформи, **представяват ключовите инструменти** за мобилизиране, организиране, делиберация, координация и взимане на решения;
- Появяват се **мрежови социални движения**, *разпространяващи се заразно (вирално) в свят, опасан и оплетен в комуникационни мрежи на много нива.*

В работата е разгледана и разликата между различните поколения интернет медии – Web 1.0 и Web 2.0.

Медиите, принадлежащи на първото поколение интернет комуникация, прието да се назовава с общото име Web 1.0, представляват уебсайтове, свързани чрез хиперлинкове и се характеризират с ограничена интерактивност и ограничена възможност за участие на гражданите в създаването на медийно съдържание, както и в използването на затворени (proprietary) платформи.

Социалните медии са неразривно свързани с понятието за Web 2.0, което е въведено като чисто формално понятие с маркетингова цел (O'Reilly 2005), което трябва да възстанови престижа на интернет технологиите, след спукването на дотком балона през 2001 година (O'Reilly and Battelle 2009), предлагайки нови модели на проектиране на софтуер, ново поколение на информационната архитектура на онлайн услугите и нови бизнес модели на „дотком“ бизнеса.

Постепенно понятието започва да придобива значението на *второ поколение на интернет комуникацията*, в която конкретната интернет комуникация се разглежда като платформа, която служи за *впрягане на колективния интелект* на мрежата (harnessing collective intelligence) (O'Reilly and Battelle 2009).

С цел да се направи ясно разграничение между Web 1.0 и Web 2.0, в работата е използвана по-тясната дефиниция за **социални медии** на Boyd и Ellison (2008). Социалните медии са уеб базирани услуги, които:

- (1) позволяват създаването публичен или полу-публичен профил в информационната уеб базирана услуга;
- (2) позволяват съставянето на списък от други индивиди в същата услуга, с които те поддържат връзка
- (3) позволяват виждането и да преглеждането на техния списък от връзки и от други потребители на системата.

Интернет комуникацията: инструменти и характеристики

Работата разглежда и **хаштаговете** първо като основен инструмент за осъществяване на мултимодална и трансмедийна комуникация в интернет, и следващото от този факт решение за използването им като основен инструмент за изследването на параметрите на самата комуникация.

Разгледана е историята на употребата на хаштагове – от начин за маркиране на адреси в паметта на компютрите и обозначаване на чат стаи в по-старите поколения интернет комуникация, до употребата им в контекста на социалните медии.

Проследена е и историята на употреба на пълноценни хаштагове на кирилица, необходимо за осъществяването на комуникация на български в социалните медии и е посочена важността на анализа на хаштагове именно в контекста на разглежданите протестни събития, придобили гражданственост чрез най-често употребявания хаштаг в протестната комуникация – #ДАНСwithme.

Дадена е и дефиниция за интернет мемове като градивните единици на популярната култура, които циркулират, биват имитирани и трансформирани от отделните интернет потребители, създавайки „споделено културно преживяване“ (Shifman 2013, 367; Milner 2013), тоест мелодии, лозунги, образи и идеи (Глийк 2012) и които са „продуцирани, създадени, споделени и реапроприирани по време на медиатираните разговори в протестното движение“ (Milner 2013).

Дисертацията разглежда и две основни характеристики на комуникацията в социални медии – **споделянето** и свързаното с него вирално разпространение на съобщения или **виралността** ѝ.

Споделянето е фундаментална функционалност и основна характеристика на социалните медии и представлява основния начин за разпространение на информация до голям брой потребители в тях по връзките, свързващи „приятелите“ в социалните медии.

Понятието **виралност** (virality) е със същия корен като думата „вирус“ и представлява метафора за начина на разпространение на информация през социалните мрежи.

Дефиницията за виралност, използвана в тази работа е на Nahon и Hemsley (Hemsley 2016): *„процес на предаване на информация през социалните медии, при който много хора едновременно препращат [в мрежите си] определена информация, и това се случва за кратък период от време и в рамките на електронните социални мрежи, в които членуват.“*

Използвайки този начин на разпространение, съобщенията се разпространяват далеч извън личните мрежи на създателите им, понякога и в много отдалечени мрежи, което се наблюдава като рязък ръст на получателите му.

Виралността е следствие от възможността за споделяне и предаване на информация от потребител на потребител в електронната социална мрежа и е в основата на влиянието, което електронните социални мрежи упражняват върху обществото.

Виралното разпространение на дадено съобщение, разпространяващо се в социална медия, може да се установи чрез наличието на т.нар. *вирален отпечатък* (viral signature) в динамиката на разпространение на съобщенията, т.е. чрез изследването на формата на кривата на интензитета на споделянето или достигането до различни потребители на дадено съдържание в социална медия (Hemsley 2016).

ВЪВ ВТОРА ГЛАВА на дисертацията е изложена **методологията**, чрез която е извършено емпиричното изследване.

Емпиричният закон, формулиран още през 60-те години от Гордън Мур продължава да е валиден – цифровата вселена удвоява обема си на всеки две години, като през 2020 г. се очаква да достигне впечатляващите 44 трилиона гигабайта.

Две са предизвикателствата, съпътстващи развитието на интернет технологиите и особеностите на интернет средата, отнасящи се до изследването на социални феномени – първата е в необходимостта да се обработват големи количества от данни, което може да стане единствено с помощта на компютърни средства и втората, произтичаща от първата, е изместването на приложимата методология в посока на **изчислителните методи** (computational methods), които изискват и специфични ИТ компетентности от социалните изследователи.

Допълнително предизвикателство представляват и достъпността и остаряването на данните и хипервръзките онлайн.

Интернет в България

В периода 2009–2013 г. продължава ръста на абсолютния брой потребители на интернет технологии в България – той е над 10% годишно. Това е стойност, съпоставима с ръста на потребители в световен мащаб (European Commission 2014), напълно вписваща се в европейските тенденции.

Още в най-ранните етапи на развитието на мрежовата инфраструктура у нас е наблюдавана ясна връзка между офлайн социални мрежи и компютърни мрежи (Чалъков и Роджърс 2004).

Освен че българското общество следва европейските и световни тенденции в развитието на интернет технологиите и в достъпа до интернет, налице са и множество фактори, допринасящи за повишаване на ролята на интернет технологиите за гражданската мобилизация и протестната демокрация.

Паралелно с увеличаването на броя на потребителите, **по-високата цифрова компетентност** също води до все повече възможности за гражданско участие, граждански медии и гражданска журналистика (като блогове, микроблогове, онлайн медии и социални мрежи) (Антонова и Георгиев 2013), които се превръщат в задължителна и ключова част от палитрата средства, които се използват от активните граждани, и в частност от протестиращите, за да постигат целите си.

Количествените анализи показват в България **по-висока от средната за ЕС активност** по отношение на използването на електронните социални мрежи (Кемп 2016) .

В началото на 2013 г. Facebook е най-популярната социална мрежа в България, като по наличните данни за предишни години броят на потребителите ѝ може да се оцени приблизително между 2 и 2,5 млн. души.

По време на изследвания период Twitter има сравнително малко активни потребители, но те са лидери на мнение и са влиятелни в големите градове (Антонова и Георгиев 2013).

Друг фактор за увеличаващата се употреба на интернет технологии за целите на гражданското участие е **непрекъснато влошаващата се медийна свобода**. Между 2002 г. и 2014 г. е налице пропадане с 62 места според индекса за медийна свобода на организацията „Репортери без граници“.

Не само медийната среда е проблематична. България е определяна като **дефектна демокрация** от Докладите по Механизма за сътрудничество и проверка за 2012 г. (за 2013 г. липсва доклад), които посочват сериозни проблеми в независимостта на съдебната власт и в корупцията, както в съдебната система, така и по високите етажи на властта (Доклад 2012), а също и в годишните доклади на Economist Intelligence Unit за качеството на демокрацията по света (The Economist Intelligence Unit 2016).

Изследователски подходи

Изследователите в последните години активно търсят връзки между поведението на гражданите онлайн (в широк смисъл) и политическото им поведение.

Според Анна Кръстева, „връзката между технология и политика винаги е била директна, но в цифровия свят тя е станала по-интимна и интензивна“. Според Доминик Волтон новите технологии могат да рестартират, ускорят, разширят „политическите, социалните и културните утопии“ (Кутан 2014, 113), но техните постижения не могат да заменят „същността на политиката“, която е от „друга природа“.

Интернет пространството е „особено приспособено“ за изграждане на „нови мобилизационни форми“, смята Фабиен Гранжон (Кутан 2014, 69),

И в България се говори за „истинска метаморфоза“, за „действително нови начини за гражданска мобилизация“, и „зараждане на нови форми на гражданство“ (Дичев и др. 2011)..

Според изследването на Щетка и Мазак (Štětka и Mazák 2014) хората, които четат, споделят и създават политическо съдържание в социалните медии, притежават и мотивацията, и времето да бъдат политически активни и в света офлайн.

Според Кардосо и ди Фатима (Cardoso и di Fatima 2016) употребата на интернет инструменти може да създаде *пространството, където социалните актьори, разпръснати из възлите на мрежата, да се срещат и да изграждат мрежите на политическото си действие.*

За Кардосо и ди Фатима влиянието на интернет върху обществото се извършва на слоеве – най-ниският, но и най-фундаментален слой, който въобще позволява да говорим за влияние, е *инфраструктурния*.

В друг слой, който можем да наречем и *медиаен*, предизвиканата според двамата промяна е в начините, по които участниците в мрежовата комуникация преконфигурират връзките си.

В още един слой на въздействието става дума за *събуждането на политическа чувствителност* и за *трупането на политически капитал*. Според тях употребата на социални медии за политически цели е подходящо преди всичко **за съпътстване на текущи събития**, за по-бързото изграждане на политическа чувствителност към определени каузи и за **изграждането на хоризонтални коалиции по интереси**.

Евгений Морозов разглежда ролята на интернет технологиите и социалните мрежи върху гражданското участие единствено през призмата на неговата ефективност и краен успех. Той задава следните въпроси:

Дали достъпът до правдива информация реално има ефект върху информираността на гражданите, при положение че множество изследователи забелязват предизвиканата от технологиите **конститутивна разсеяност** (Джонев и др. 2014, 666), **структурна разсеяност** (Дичев и др. 2009, 24) или по-широката **консумеристка разсеяност** (Pearce, Freelon, и Kendzior 2014) и дали достъпът до безпрецедентно количество информация предизвиква „удавяне“ на потребителя, създавайки невъзможност той да се превърне в критично мислещ гражданин?

Цензурата дали политизира, особено когато тя е невидима и алгоритмична? При обикновената и видима цензура е известен ефектът „Стрейзанд“, който може да бъде отнесен и за политизирането

Съществува ли *кибер-утопизъм* (Morozov, 182–183), чиито привърженици твърдят, че технологиите и социалните мрежи могат да компенсират дефицити в обществения морал и да събудят политическата съвест на обществото (пак там, 294)?

Ако приемем за интернет средата като предоставяща „безплатни зрелища“, това означава ли, че ако има протести, то те се случват въпреки, а не поради използването на интернет технологии и участието в електронни социални мрежи (Morozov 2011, 201).?

Дали гражданите с по-висок социален статус и по-добро образование, не късат у дома връзката с политическото (пак там, 72–75), оставяйки политическата активност на по-ниско образованите си и маргинализирани съграждани?

Изследвайки 15–16 г. младежи, Теохарис и Куинтелиер (Theocharis and Quintelier 2014) установяват, че в тази възрастова група съществува позитивна взаимовръзка между употребата на Facebook и забавленията онлайн, но не и между онлайн и офлайн политическото участие.

Те също установяват и позитивна взаимовръзка между броя Facebook приятели и интензивността на гражданското участие на отделния индивид.

Според Мануел Кастелс (Castells 2012) технологичната промяна може да доведе до социална промяна само ако е *съвместима с обществената тъкан*, в която попада.

Евгений Морозов по същество подкрепя наблюденията на други изследователи (Castells 2015, Cardoso и di Fatima 2016) за промените, настъпили във формите на гражданското участие, предизвикани от употребата на интернет технологии и социални медии.

Той потвърждава появата на нови форми на участие – но, нови форми, които, според него, по-скоро ерозират, отколкото подпомагат старите *форми на активизъм и организация* (Morozov 2011, 203).

Морозов наблюдава ефектите на децентрализация (Morozov 2011, 195), бърза мобилизация и виралното и на практика безплатно разпространение на информация за обществени каузи (пак там, 180), но не вярва в

ефективността (Morozov 2011, 192, 193, 198, 306, 310) на тези промени и дори ги смята за контрапродуктивни (пак там, 179) за гражданското участие.

За да бъдат успешни, революциите според него изискват *централизация, силно ангажирани лидери, строга дисциплина, абсолютно посвещение на целите и силни връзки между революционерите* (пак там, 196).

Методология на изследването

Съдържанието в цифрови медии, на практика представляващо данни в цифров вид, е податливо на компютърна алгоритмична обработка (Manovich 2001), позволяващо включително и програмируемост на самите цифрови медии (Jensen 2002) .

Цифровият вид на данните, освен чрез премахването на загубата на качество при дигитализация, валидно за „класическите“ медии, предоставя възможност и за вторичната им алгоритмична обработка с изследователска цел, като от една страна съдържанието на новите медии може да бъде описвано формално и количествено (т.е. математически, чрез количествени измерители – брой публикации, брой символи в статия, брой изречения и т.н., чрез разполагане върху времевата ос), а от друга – алгоритмичната обработка чрез компютърна техника позволява драматично увеличение на мащаба на изследването, като това става с помощта на **изчислителни методи** (computational methods).

Теоретичният модел е операционализиран чрез изследване на **приспособимостта** на модела на Норберт Керстинг (Kersting 2013) за пространството на смесване и хибридиране на демокрацията към българските условия. За целта, след като е аргументирано разположението на отделните инструменти и форми на гражданско участие в интернет, в пространството на смесване и хибридиране на демокрацията, е установено доколко инструментите и формите на гражданско участие в интернет, описани в модела – електронни петиции, онлайн анкети, гласуване по интернет, мониторинг на политици, флешмобове, приложения за подпомагане на политическия избор, електронни конференции,

геосоциални услуги, социални медии и блогове са познати и интензивно използвани от българските интернет потребители в изследвания период.

Тъй като е установено, че съответните форми и инструменти в голямото си мнозинство са познати и употребявани в България, то самият модел на Керстинг може да бъде проверен и за **приложимост** към формите на гражданското участие по време на протестите от лятото на 2013 г до лятото на 2014 г. в България.

Като първи критерий за ролята на интернет технологиите и социалните медии за формите на гражданското участие са определени наличието на хибридлизиране и смесване на демокрацията в пространството на Керстинг.

Наличието им по време на разглежданите протестни събития би означавало, че интернет технологиите и социалните мрежи са променили формите на гражданско участие по време на протестите.

Раждането на нов социален актьор – **мрежовото социално движение** по Мануел Кастелс (Castells 2015) е вторият критерий за оценка на ролята на интернет технологиите и социалните медии за формите на гражданско участие.

Според Мануел Кастелс (Castells 2015), два са факторите, отговорни за появата на мрежово социално движение. Първо, това е наличието на **фундаментална криза на политическата легитимност в управлението на страната**, и второ – необходимо е наличието на **автономен комуникационен капацитет** у гражданите, изразяващ се в масовото използване на социални медии и технически средства (интернет технологии), включително и за политически цели.

За методологична основа за наличието на мрежово социално движение по време на българските протести #ДАНСwithme може да бъде използвана рамката, дадена от Мануел Кастелс в книгата му „Мрежи на гнева и надеждата“ (Castells 2015, 249–256). Това би могло да стане чрез проверка освен за наличие на предпоставките за възникване, а също и на характерните черти на мрежовото социално движение, които са:

- Употреба от протестиращите на **мултимодални мрежи**, с цел мобилизации, комуникация и организация;
- Едновременно наличие на интензивно протестно участие както в **градското пространство**, така и в **киберпространството**;

Съчетанието на двете пространства, в които се развиват протестните действия формира *хибридно пространство* представляващо нов вид пространство, т.нар **пространството на автономия;**

- **Виралност** на участието чрез платформите на електронните социални мрежи;
- **Хоризонталност на движението и липса на лидери** според Мануел Кастелс;
- **Самоуправляемост;**
- **Локалност и глобалност** на протестните действия;
- **Саморефлексивност;**
- **Ненасилственост;**
- Насоченост към **промяна на ценностите** на обществото;
- Предлагане и практикуване на **пряка и делиберативна демокрация.**

За да бъде установено наличието на някои от характерните черти на мрежовите социални движения, като виралност, използване на мултимодални мрежи, едновременно интензивно участие онлайн и офлайн, както и локалност и глобалност на протестните действия е необходимо да бъде изследвано медийното участие на протестиращите онлайн, както и медийно съдържание онлайн, свързано с протестите.

За да бъдат изследвани хоризонталността, липсата на лидери, самоуправляемостта, саморефлексивността, ненасилствеността, целеполагането като промяна на ценностите на обществото и предлагането и практикуването на пряка и делиберативна демокрация, е необходимо да бъдат изследвани формите на самоорганизация на протестиращите и най-вече на „Протестна мрежа“ като най-дълго просъществувала, най-голяма, най-разклонена и предизвикала най-сериозни последици формация.

За изследване на ефективността на гражданското участие онлайн, както е дефинирана от Морозов (Mogozov 2011) е необходимо да се определи доколко протестните действия, извършени с активното използване на интернет технологии и електронни социални мрежи, чрез нови форми на гражданско участие, са постигнали политически успех или поне видима обществена промяна.

Освен проблематичността на извеждането на окончателни заключения за ролята на информационните и комуникационни технологии само от ефективността на един, макар и масов и продължителен протест, проблематична е също времевата дистанция, тъй като последиците от тези протестни действия на практика все още не са приключили. Също така е проблематично и изключването на ролята на други потенциално влияещи върху успеха на протестното движение мощни фактори, като международния контекст, характера на участващите актьори, лидерството в протестното движение, протестните традиции в обществото, както и множество други независими фактори.

За целите на изследването на медийно съдържание онлайн, свързано с протестите, **обект** на изследване трябва да бъдат и *потоците от цифрово съдържание*, генерирано от потребителите в социалните медии и съдържанието, публикувано онлайн в новинарско-аналитични медии и блогове.

Локализацията на такова съдържание се извършва чрез хаштаговете, използвани от протестиращите в социалните медии и блоговете, така и в съдържанието на материалите, публикувани в новинарско-аналитичните медии.

Тъй като в общия случай става дума за публикации в реално време, докато текат протестните събития, по времевите маркери на отделните материали може да бъде съдено за нарастването или за намаляването на интензитета на публикуване на протестно съдържание.

Информацията за точното време на пиковете и минимумите на употреба на протестните хаштагове може да даде ясна представа за динамиката на гражданското участие в интернет среда и за връзката му с участието в офлайн среда.

По време на изследвания период най-популярната електронна социална мрежа в България е Facebook, използвана от над 90% от потребителите на социални медии в България, а Twitter е измежду първите пет (StatCounter 2018).

Това означава, че изследването на съдържание от Facebook и Twitter би било представително за гражданското участие онлайн на протестиращите, но също така, необходимо е анализът да бъде ограничен само до

съдържание, което е публично достъпно, а не е било ограничавано само до определен кръг потребители на тези мрежи.

Евентуален проблем при изследването, който налага използването и на допълнителни автоматични методики, би могло да представлява и остаряването на съдържанието, премахването му от интернет и невалидността, по различни причини, на хипервръзките които водят към него.

Хаштаговете, които служат не само да обединяват съдържанието по дадена тема и които са използвани почти универсално за целите на трансмедийната навигация, могат и да **задават тона в колективната комуникация** на протестиращите (della Porta 2013, 101).

Не само в България популярните протестни хаштагове стават неразделна част от протестната идентичност, но това се случва и в множество протести по света – в Кайро, в Бразилия, в Истанбул и разбира се, в Ню Йорк. (Tufekci 2017, 26).

Тъй като хаштаговете на протеста рядко се употребяват повече от веднъж в дадено съдържание, те на практика и отсъстват от дискурса на противниците на протестите, то **честотата на употребата им в генерираното медийно съдържание е пропорционална на интензитета на протестното гражданско участие в интернет и почти не съдържа инфомационен шум**, което позволява използването на **честотния диахронен анализ** като основен метод в изследването.

Пиковите в интензивността на протестната комуникация, локализирана чрез хаштаговете на протеста, определени чрез честотния диахронен анализ, позволяват дефинирането на **ключовите моменти** от протестните действия.

Така установените ключови моменти могат да послужат за периодизация на протестните действия.

Другите методи, чрез които може да бъде изследвано медийното съдържание, генерирано от протестиращи, са семантичният анализ, изследването на хаштаговете на протеста за взаимосвързаност, контент анализът и анализът на протестната комуникация за виралност.

Семантичният анализ на комуникацията чрез хаштагове е възможен и практикуван, като хаштаговете биха могли да се разглеждат и като части на

речта – съществителни, прилагателни, глаголи или като цели фрази, носещи послания.

Чрез този анализ на протестните хаштагове е възможно да бъде направен опит да се бъде определено как чрез тях са дефинирани стратегията, средствата, идентичността и опонентите на протестиращите, както и да се направи опит да се изследва дали този начин на комуникация води до промяна в демократичните практики на протестиращите.

Хаштаговете биха могли да се изследват и за **взаимосвързаност**, която да демонстрира принадлежността им към едно и също семантично гнездо. За целта могат да бъдат използвани безплатни онлайн платформи като Hashtagify.me.

Виралният модел на разпространение на съдържание в социалните медии се характеризира с бързо нарастване на аудиторията на виралното съобщение, пик и плавен спад, който може да бъде апроксимиран чрез *разпределението на Парето* (Hemsley 2008).

Характерната форма на кривата, описваща броя на вижданията или на споделянията на съдържание, разпространяващо се по вирален път в социалните медии се нарича и **вирален отпечатък** (viral signature)(пак там).

Съществува и друг начин за масово разпространение на съдържание през социалните медии. Това е „промоционалният“ модел, моделът „отгоре-надолу“, който се характеризира с бърз ръст, но и с бърз спад на кривата на динамиката на вижданията на материала, която е симетрична и може да бъде апроксимирана с *разпределението на Поасон* (пак там).

За целите на настоящото изследване е необходимо да бъде извършен **анализ на виралността** на протестната комуникация, като това би могло да стане в най-груб вид – изследвайки единствено формата на кривата на интензитета на протестното участие чрез протестни хаштагове.

В зависимост от това дали кривата на спадане на гледанията наподобява разпределението на Парето или разпределението на Поасон, може да бъде направен извод за виралността на протестната комуникация в рамките на протестите #ДАНСwithme.

Друг интересен въпрос е въпросът за наличието на **вложени вирални цикли** на протестната комуникация, а именно дали по време на дълъг

вирален цикъл, продължаващ примерно седмици или месеци е възможно да бъдат наблюдавани и по-къси цикли на вирално разпространение на информацията, с по-ниски пикови стойности.

Използването на **допълнителни автоматични методики** в изследването е необходимо, за да бъдат валидирани количествените данни, получени по основния метод.

За тази цел могат да бъдат използвани два инструмента – **Google Trends**, инструмент визуализиращ данните за интереса на потребителите на търсачката на Google към определени теми и **SENSIKA** – система за медийни анализи, агрегираща съдържанието на множество онлайн медии, с чиято помощ е възможно изследването на динамиката на публикувано съдържание в новинарско-аналитичните медии и блогове, в което се съдържат определени стрингове, т.е. последователности от символи.

В случая, чрез SENSIKA е възможно да се изследва динамиката на паралелната употреба на хаштаговете на протеста в новинарско-аналитично или блог съдържание.

Допълнително, с цел да бъде изследвана още една връзка между онлайн и офлайн протестната активност и търсенето на пробив в практикуването на демокрацията у нас е възможно чрез вътрешно проучване измежду учредителите на „Да, България!“ на участието им в протестите и степента на използване на интернет инструменти за постигане на целите им, да се потвърди или отхвърли такава теза.

Ако бъде потвърдена хипотезата, че повечето от нейните членове са участвали – онлайн и офлайн в протестните действия, това представлява аргумент че сериозен сегмент от протестиращите са запазили своята протестна енергия и правят опит да я трансформират в енергия за политически промени, конституирайки се като политически субект.

Емпирично изследване

ТРЕТА ГЛАВА на дисертацията съдържа емпиричното изследване, което трябва да потвърди или отхвърли заложените хипотези.

Изпълнени са следните изследователски задачи:

- формите на гражданско участие в интернет среда по време на протестите #ДАНСwithme са типологизирани по модела на Норберт Керстинг;
- Посочени са техните основни характеристики и зависимости, и са установени количествените и качествените измерения на влиянието на интернет технологиите – и в частност на социалните мрежи върху протестните събития в България в периода юни 2013 г. – август 2014 г.;
- Анализирана е динамиката на интензитета на протестно участие онлайн чрез хаштагове;
- Предложена е методология за изследване на формите на гражданско участие в интернет, както и на социалната промяна, предизвикана от интернет технологиите чрез операционализиране на рамката за мрежово социално движение, зададена от Мануел Кастелс.

Следвайки модела на Норберт Керстинг е **изготвена типология на формите на участие онлайн** по време на протестите #ДАНСwithme.

Изброени са медиите на протеста и основните факти около тях – вестник „#Протест“, антиправителствената информационна агенция NOрешарски!, както и формите на гражданска журналистика, използвани от протестиращите – блогове, фотографии, аудио и видео стрийминг, онлайн телевизия, гражданска журналистика в социалните медии, набиране на средства, създаване на софтуер, подписки и петиции, граждански инициативи, мониторинг на политици и геосоциални мрежи.

Изложени са основните факти около „Протестна мрежа“, отнасящи се до основаването ѝ, структурата ѝ, механизмите ѝ за взимане на решения, представителството ѝ и основните положения в идеологията ѝ, които имат отношение към рамката за наличието на мрежово социално движение по Мануел Кастелс (Castells 2015).

Направени са паралели с други форми на самоорганизация на протестиращите – „Ранобудните студенти“, Асамблея „Орлов мост“, „Софийска протестна група“, както и са споменати форми, също създадени

от протестиращи, но след края на протестите – „Сдружение 404“, „Правосъдие за всеки“.

Количествено емпирично изследване

Изготвено е **количествено емпирично изследване** върху съдържанието, агрегирано чрез системата за мултимодална мрежова комуникация danswithme.com.

Системата danswithme.com е създадена от програмиста Турхан Айдын, с цел да бъдат обхванати всички по-важни информационни източници и материали, отнасящи се до протестите, както в социалните медии, така и в новинарско-аналитичните медии, с цел да бъде създадена единна точка, откъдето съдържанието в тях би могло да бъде достъпвано и с цел предоставянето на статистика и визуализация на интензивността на протестното участие онлайн.

Съдържанието, агрегирано в базата данни на системата, е било локализирано чрез употребата на шест хаштага на протеста – *#ДАНСwithme, #ignorevolen, #усмихнисебе, #lumpen, #internetlumpen, #occupybulgaria*, като самите данни са били събирани през съответните програмно-приложни интерфейси (API) на Facebook, Twitter и Google News.

Отделно, в базата данни е агрегирано и цялото съдържание на няколко Facebook групи, събития и страници, свързани с протестите *#ДАНСwithme*, включително и съдържанието от основното Facebook събитие, чрез което започва протестната мобилизация.

В рамките на настоящото изследване са извършени и две спомагателни изследвания – за относителната тежест на отделните хаштагове при събиране на базата данни, като проверките са извършени в Google, Sensika, Bing и Hashtagify.me, както и за относителния дял на различните типове съдържание по време на целия изследван период – текстови статуси, туйтове, прикачени хиперлинкове и URL-и на картинки, налични в базата данни.

Извършено е и изследване на представителността на шестте хаштага за протестната комуникация, като е изследвана историята на появата им,

мултимодалната им употреба и използването им за трансмедийна комуникация чрез употребата онлайн и офлайн.

Извършено е и изследване на динамиката на публикуване на медийно съдържание в целия период, както цялостно, така и за отделните типове съдържание, споделяно с протестните хаштагове.

Направен е семантичен анализ на хаштаговете на протеста, като от тях е направен опит да бъдат извлечени посланията на протеста за стратегията, тактиката, вида и главните политически опоненти на протестиращите.

Изследвана е динамиката на публикуване на протестно съдържание в ключовите моменти от протестите – в първия ден от протеста, 14 юни; при сблъсъците с Волен Сидеров и негови привърженици и ескалацията на протестните действия между 17 и 19 юни; първата блокада на парламента от протестиращи, в „нощта на белия автобус“ на 23-24 юли; при посрещането на депутатите от ваканция на 4 септември; при решението на българския Конституционен съд за връщането на Делян Пеевски като депутат в Народното събрание на 8 октомври; при пълната окупация на Ректората на Софийския университет от протестиращи студенти на 25 октомври; по време на втората блокада на Народното събрание от протестиращи на 12 ноември.

Извършени са паралелните изследвания на медийния интерес към протестите чрез употреба на протестните хаштагове с помощта на системата SENSIKA и на интереса към самите протести онлайн в Google търсенето чрез Google Trends.

В рамките на вътрешно проучване между учредителите на „Да, България!“ са зададени въпроси за участието им в протестите и използването на интернет за протестни цели, както и за начините, по които са били използвани интернет инструменти.

Анализ

В дисертацията е направен и **анализ** на така получените резултати.

Извършен е анализ на документите, практиките и медийната активност на „Протестна мрежа“, който поставя „Протестна мрежа“ в рамката, зададена от Мануел Кастелс за наличието на мрежово социално движение.

В резултат на анализа на типологията на формите на гражданско участие в протестите според Норберт Керстинг е установено, че формите, използвани от протестиращите в България, се вписват напълно в пространството на смесване и хибридизиране на демокрацията.

Чрез изследване на формата на кривата, описваща динамиката на протестното участие чрез хаштагове в електронните социални мрежи за целия изследван период е установен и виралният характер на протестната комуникация. Изводът е косвено потвърден от ниската интензивност и голямата продължителност на протестните действия, споменати и от други наблюдатели и участници в протестите, като Евгений Дайнов (2017).

Изследването на формата на кривата води и до извод за наличие на вложени вирални цикли на протестната комуникация с различна стойност на пиковете и различна продължителност в рамките на целия изследван период.

С цел изследване на географското разпространение на протестните действия са изследвани имената, обявените събития и снимките, публикувани във Facebook групи, събития и страници, свързани с протестите, като е картографирано протестното участие.

Чрез реконструкция на събитията е анализирана протестната активност онлайн и офлайн в ключови моменти от разглеждания период.

Анализирана е и динамиката на медийния интерес към протестните събития, както и интересът на интернет потребителите към протестните хаштагове.

Изводи и заключения. Посоки за бъдещи изследвания

Проведеното емпирично изследване потвърждава приложимостта на модела на Норберт Керстинг за хибридизиране и смесване на демокрацията чрез използване на интернет инструменти и форми за участие към българските протести, продължили между юни 2013 и юли 2014 г.

Чрез изследването на пиковете и спадовете на протестната активност онлайн са установени ключовите моменти в протестите, които, от своя страна, са използвани и за периодизация на протестните действия.

При изследване на характера на протестната комуникация е установяван нейния вирален характер, типичен за електронните социални

мрежи, който е и сериозен аргумент в полза на тезата за проведена „отдолу-нагоре“ протестна мобилизация и за автентичния граждански характер на протестните действия, които се развиват едновременно в хибридно пространство, според Мануел Кастелс, обединяващо интернет пространството на гражданско участие, според типологията на Норберт Керстинг, и градски пространства, в които протичат протестните действия офлайн.

Анализът на честотата на употреба и на смисъла, носен от хаштаговете, разрешава и тежкия методологичен проблем с паметта, съществуващ в социалните медии, тъй като средата, която те създават, е късопаметна.

Именно този анализ позволява да се изследват минали събития с дистанция от повече от 5 години и протестната комуникация онлайн.

Употребата на хаштагове в протестната комуникация преформулира връзката между памет и социални мрежи, защото в социалните мрежи паметта е много къса. Така участието чрез хаштагове дава възможност да се мисли по принцип през връзката между памет и демокрация.

Изследването установява и наличието на вложени вирални цикли в протестната комуникация за целия период, включително и в ключовите моменти, когато и в рамките на денонощие е са наблюдавани няколко вложени вирални цикъла на протестната комуникация.

Вложените вирални цикли са особено видими в пиковите дни, когато се натрупват значителни обеми от съдържание, публикувано от протестиращите онлайн, напр. в „нощта на белия автобус“ – в нощта на 23 срещу 24 юли 2013 г..

Изследването установява и че онлайн и офлайн активностите вървят винаги заедно, независимо кой е субекта на протестните действия.

Установявайки наличието на предпоставките за и характерните черти на мрежовото социално движение в българските протести, започнали през лятото на 2013 г. може да бъде потвърдено твърдението на Кастелс за съществуването на мрежови социални движения, притежаващо характера на обща хипотеза.

В настоящото изследване това твърдение е операционализирано и емпирично верифицирано в случая с разглежданите български протести #ДАНСwithme.

Методологично е разработен и емпиричният инструмент за изследване на това твърдение на Кастелс, като по този начин тезата му е направена проверима и в други контексти.

Така създаденият инструмент за изследване на мрежови социални движения е възможно да бъде приложен и към другите форми на самоорганизиране на протестиращите, за да бъде установена степента на съответствие на всяка от тях към рамката на мрежовото социално движение.

Тогава, когато бъдат съпоставени, при наличие на достатъчно емпиричен материал, и другите форми на самоорганизиране на протестиращите, могат да бъдат направени и изводи и за ефективността на протестното участие чрез интернет технологии и с помощта на социалните медии, което би отговорило на повече от въпросите, поставени от Евгений Морозов за влиянието на технологиите върху политическия успех на протестните действия.

Проведеното емпирично изследване демонстрира и друг очакван ефект – установено наличието на момент, в който енергията онлайн прелива в улични протести, както това се случва в първия ден от протестите – 14 юни 2013 г.

Синхронизацията между протестните действия онлайн и офлайн позволява да се мисли и за съществуването на вирални събития не само онлайн, но и офлайн. Истински виралните събития са вирални не само в мрежата, но и във физическото пространство, а „невиралните“ събития, например предизвикани от интензивна пропагандна намеса „отгоре“, „разцепват“ тази връзка между онлайн и офлайн участие.

Установено е и че единственото разминаване между онлайн и офлайн протестни действия в първия ден от протестите – на 14 юни 2013 г., се дължи на принципната разлика в употребата на хаштага #ДАНСwithme, който в първите часове на съществуването си е хаштаг на интернет мем, описващ абсурдни назначения на популярни личности на държавни постове, който постепенно се превръща в парола, мобилизираща протестните действия, изкарваща протестиращите на площада в първата вечер.

Както е демонстрирано и от наблюдаваната динамика на протестната комуникация в целия изследван период, след преминаването на пика в протестната активност онлайн, съпроводен и с преминаване на пика на офлайн активността на протестите на 23–24 юли 2013 г., става по-вероятно настъпването на качествена промяна в самоотнасянето, в практиките на взаимодействие, в стратегията и в тактиката на протестните действия, като се наблюдава дефакто *политическо разпластяване на протестиращите*, които избират различни стратегии за запазване на протестната енергия и за преследване на политическите цели, зададени чрез протеста.

Това политическо разпластяване може да се прояви както в упорство в употребата на същите форми на гражданско участие, така и в избора на дългосрочна политическа стратегия, изискваща сдружаване и институционализиране на по-високо ниво, напр. като политическа партия, както е демонстрирано с допълнителното изследване сред членовете и учредителите на „Движение ДА България“.

Анализът на социалните и политическите процеси в периода на затихване на виралния цикъл на протестната комуникация може да даде и отговор на въпроса – протестът свършва ли, когато протестиращите се разотидат?

Семантичният анализ, чиито изводи могат да бъдат потвърдени или отхвърлени в бъдещи изследвания, подсказва появата и активната употреба от протестиращите на специфична форма на хибридна демокрация по Норберт Керстинг, комбинираща делиберативни и преки форми и използваща хаштаговете като носители на смисъл, с делиберация в стилистиката на микроблоговете, с формиране на консенсуси и на мнозинства чрез вирална и офлайн употреба на хаштагове.

По този начин настоящата работа отговаря на една трудност, за чието разрешаване не съществуват множество образци, а именно – за изследването на хоризонтални организации, което в случая е проведено през готовността на активните онлайн потребители да бъдат мобилизирани за протестни действия чрез изследването на разпространението на съобщения в социалните медии.

По рамката на Мануел Кастелс за наличие на мрежово социално движение е установено наличието на хибридно пространство на протестите

#ДАНСwithme, обединяващо виртуално пространство и градско пространство, окупирано от протестиращите, било чрез протестни действия, било чрез установяването на протестни лагери.

Установено е и наличието на всички формални фактори, които съпътстват мрежовото социално движение – от предпоставките за възникването му до специфичните му форми.

Установен е глобалният и локален характер на протестните действия. Протестът #ДАНСwithme трудно напуска София, за да се разпространи в България, но успява сравнително лесно, мащабно и с разнообразни форми на участие да излезе в чужбина.

Установено е използването на мултимодални мрежи от протестиращите за мобилизации, комуникация и организации като е установена и виралността на участието чрез платформите на електронните социални мрежи, както и локалният и глобален характер на протестните действия.

При изследването на „Протестна мрежа“ е установен е хоризонталният ѝ характер, самоуправляемостта и ненасилствеността ѝ, като ПМ притежава всички характерни черти на мрежовото социално движение – освен споменатата употреба на мултимодални мрежи, с цел мобилизации, комуникация и организация, също и едновременното наличие на интензивно протестно участие както в градското пространство, така и в киберпространството.

Изследвайки медиите на протестиращите и в частност публикациите в издавания от „Протестна мрежа“ вестник „#Протест“ е установена саморефлексивността на организацията, както и насочеността ѝ към промяна на ценностите в обществото. Установено е и активното практикуване от ПМ на пряка и делиберативна демокрация в интернет среда

Тези наблюдения се потвърждават и от други наблюдатели и изследователи на протестните действия.

Така се налага заключението, че „Протестна мрежа“ се вписва в зададената рамка от Мануел Кастелс за **мрежово социално движение**.

В рамките на емпиричното изследване са установени и други зависимости, чиято роля, значение и мащаби биха могли да станат предмет на допълнителни изследвания:

Установена е драматична промяна в съотношението на участието онлайн чрез текстови статуси, чрез споделени линкове към тематично свързано съдържание и споделени картинки в продължение на целия изследван период, като дялът на споделяните картинки спрямо дела на текстовото съдържание, съпроводжани от протестните хаштагове нараства почти двойно като относителен дял в протестната комуникация.

В резултат от така формулираните констатации, може да бъде направен следния **извод**:

Вписването на „Протестна мрежа“ в рамката на мрежовото социално движение и приложимостта на модела на типологията на формите и инструментите на участие в интернет на Норберт Керстинг към протестното гражданско участие по време на протестите #ДАНСwithme говорят за появата на **нов социален актьор**, която е невъзможна без използване на интернет технологиите и електронните социални мрежи, упражнили решаващо влияние върху формите на гражданско участие по време на разглеждания период.

В по-общ план може да се предположи с голяма доза вероятност, че независимо от държавата и обществото, за които се говори, в случая, в който е налична протестна енергия, и в обществото са достатъчно популярни и използвани интернет технологиите и електронните социални мрежи, тя ще извърши пробив на статуквото чрез лавинен (вирален) процес, който би поставил началото на протестни действия, чиито организационни форми, идеология, идентичност, стратегия, продължителност и др. така или иначе ще бъдат решително повлияни от гражданското участие онлайн, което ще се случва чрез електронни социални мрежи и ще се осъществява чрез техническите средства на съвременните интернет технологии, като при по-интензивните протести може да се очаква и появата на нови социални актьори като мрежовото социално движение или, а в по-късен етап – и на нов политически субект, споделящ ценностите и политическите цели на протестите.

В дисертацията са очертани и множество **посоки за бъдещи изследвания** в областта.

Предмет на бъдещо изследване би могло да бъде точното разполагане на електронните социални мрежи върху площ в пространството на

хибридизиране на демокрацията на Норберт Керстинг, като употребата им в отделните точки от пространството би могло да бъде описвано чрез количествени коефициенти на употребата или на приспособимостта на социалните медии към функционалността на дадена форма или инструмент на участие.

Друга група потенциални изследвания са свързани с виралността на протестната комуникация.

От особен интерес е изследването на виралната подготовка на протеста чрез мем играта #ДАНСwithme в първия ден от протестните действия – предиобяд на 14 юни 2013 г. и нейното влияние, или липса на такова, върху развитието на протестните действия офлайн.

Бъдещо изследване би могло да обхване и много по-голям брой от хаштаговете, използвани в протестната комуникация и да проследи тяхната еволюция, динамика на появяване, употреба и изчезване, както и влиянието им върху протестните действия и върху езика на протестиращите и възможната езикова промяна, настъпила вследствие на тези протести.

Друга перспективна насока на изследване е свързана с възможността за изготвяне на изследователски апарат за прогнозиране на бъдещото развитие на протестни действия, напр. на тяхната продължителност и интензивност, като това би могло да става чрез изследване на виралността на протестната комуникация и на трупането и освобождаването на „протестна енергия“, наблюдавани през динамиката на протестното участие онлайн.

Друг въпрос, който може да бъде изяснен чрез бъдещо изследване е, как директната намесата на политическите партии в протестните действия и промоционалният характер на политическата им комуникация в интернет взаимодействат с виралния характер на протестната комуникация „отдолу-нагоре“ и до какви промени на динамиката на протестната енергия би могла да доведе.

При осигуряване на евентуален бъдещ достъп до достатъчно представителна извадка от непубличната протестна комуникация в социалните медии, би могло да се изследва и съотношението между частна и публична протестна комуникация, съдържаща протестни хаштагове, както и разликите в характеристиките на двата типа комуникация –

например в съотношението между различните типове съдържание, които се съдържат в тях комуникация, както и чрез оценка на възможните ефекти офлайн.

С натрупания емпиричен материал е възможно и провеждането на изследване за точните причини за промяната на съотношението между текстови статуси и картинки в типовете съдържание, генерирано от протестиращите и съпоставянето му с промяната в профила на участниците в протестите за цялата продължителност на протестните действия.

Възможно е и провеждането на отделни изследвания и върху приликите и разликите на формите на гражданското участие на „Ранобудните студенти“ и другите обособени протестни общности с формите, използвани в „големия“ протест #ДАНСwithme. „Ранобудните студенти“ на свой ред създават и употребяват набор от хаштагове в протестната си комуникация онлайн, но също така извършват и активна делиберация офлайн и формално се самоорганизируют.

Друг възможен анализ е този на специфичните форми на делиберативна и пряка демокрация в социалните медии, използвана от протестиращите при мобилизацията при формирането на протестните послания и при оформянето на политическата стратегия и тактика на протеста чрез вирална комуникация в социалните медии.

Библиография, използвана в автореферата

- Arnstein, Sherry R. 1969. "A Ladder of Citizen Participation." *America* 35(4):216–24. Retrieved (<http://lithgow-schmidt.dk/sherry-arnstein/ladder-of-citizen-participation.html>).
- Barber, Benjamin. 1996. *Jihad vs. McWorld*. New York: Ballantine Books.
- Benkler, Yochai. 2011. "Networks of Power, Degrees of Freedom." *International Journal of Communication* 5(1):721–55.
- Benkler, Yochai, David D. Clark, Susan Landau, Zeynep Tufekci, and John Palfrey. 2016. "Daedalus Winter 2016" edited by David D. Clark and Yochai Benkler. *Daedalus* 145(1):18–32.
- Boyd, Danah and Nicole B. Ellison. 2008. "Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship." *Journal of Computer-Mediated Communication* 13(1):210–30.
- Cardoso, Gustavo, Tiago Lapa, and Branco Di Fátima. 2016. "People Are the Message? Social Mobilization and Social Media in Brazil." *International Journal of Communication* 10:3909–30.
- Carpentier, Nico. 2016. "Beyond the Ladder of Participation: An Analytical Toolkit for the Critical Analysis of Participatory Media Processes." *Javnost - The Public* 23(1):70–88. Retrieved (<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13183222.2016.1149760>).
- Castells, Manuel. 2015. *Networks of Outrage and Hope*. 2nd ed. Cambridge, UK and Malden, USA: Polity Press.
- European Commission. 2014. "Digital Agenda Scoreboard: Digital Agenda Targets - Progress Report." 1–9.
- FAQ. n.d. "What Is PB? – Participatory Budgeting Project." Retrieved January 2, 2017 (<https://www.participatorybudgeting.org/what-is-pb/>).
- Fossen, Thomas and Joel Anderson. 2014. "What's the Point of Voting Advice Applications? Competing Perspectives on Democracy and Citizenship." *Electoral Studies* 36:244–51. Retrieved (<http://dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2014.04.001>).

- Google. n.d. "Общ преглед на генерираното от потребителите съдържание - помощ за AdMob." *google.com*. Retrieved January 2, 2017 (<https://support.google.com/admob/answer/1355699?hl=bg>).
- Habermas, Jurgen. 1991. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. 1st ed. Cambridge, Massachusetts: The MIT press.
- Hemsley, Jeff. 2016. "Studying the Viral Growth of a Connective Action Network Using Information Event Signature." *First Monday* 21(8). Retrieved (<https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/6650/5598>).
- Hewings, Ann et al. 2009. *Academic Writing: At the Interface of Corpus and Discourse*. edited by Maggie Charles, Diane Pecorari, and Susan Hunston. New York: Continuum International Publishing Group.
- Huang, Qian and Yu Liu. 2009. "On Geo-Social Network Services." in *Geoinformatics, 2009 17th International Conference on*.
- InfoSci Dictionary. 2018. "What Is Internet Technologies." *InfoSci Dictionary*. Retrieved December 30, 2018 (<https://www.igi-global.com/dictionary/internet-technologies/15465>)
- Jafarkarimi, Hosein, Alex Sim, Robab Saadatdoost, and Jee Mei Hee. 2014. "The Impact of ICT on Reinforcing Citizens' Role in Government Decision Making." *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering* 4(1):642-46.
- Jenkins, Henry. 2006. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. 1st ed. New York and London: New York University Press.
- Jenkins, Henry, Ravi Purushotma, Margaret Weigel, and Katie Clinton. 2009. *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. 1st ed. Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press.
- Jensen, Klaus Bruhn, ed. 2002. *A Handbook of Media and Communication Research*. 1st ed. London and New York: Routledge.
- Kemp, Simon. 2016. *Digital in 2016*. Singapore. Retrieved (<http://wearesocial.com/sg/special-reports/digital-2016%5Cnhttp://www.slideshare.net/wearesocialsg/digital-in-2016>).

- Kersting, Norbert. 2013. "Online Participation : From 'Invited' to 'Invented' Spaces." *Electronic Governance* 6(4):270–80.
- MacKinnon, R. 2007. "Blogging, Journalism and Credibility: The Future of Global Participatory Media." in *On Global Communication*. Kyoto: Seikai Shisosya. Retrieved (<http://scholar.google.com/scholar?hl=en&btnG=Search&q=intitle:Bloggin+g+,+Journalism+and+Credibility+:+The+Future+of+Global+Participatory+Media#0>).
- Mandiberg, Michael et al. 2012. *The Social Media Reader*. 1st ed. edited by Michael Mandiberg. New York and London: New York University Press.
- Manovich, Lev. 2001. *The Language of New Media*.
- McLuhan, Marshall. 1964. "The Medium Is the Message." in *Understanding Media: The Extensions of Man*. London and New York: MIT Press. Retrieved (<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22055738>).
- Milner, Ryan M. 2013. "Pop Polyvocality: Internet Memes, Public Participation, and the Occupy Wall Street Movement." *International Journal of Communication* 7:2357–90. Retrieved (<http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/1949>).
- Moeller, Susan D. 2009. *Media Literacy : Citizen Journalists*.
- Morozov, Evgeny. 2011. *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. 1st ed. New York: PublicAffairs. Retrieved (<http://www.amazon.com/Net-Delusion-Morozov/dp/1846143535>).
- Nicholson, Judith A. 2005. "Flash! Mobs in the Age of Mobile Connectivity." *Fibreculture Journal* 6(30):1–15.
- O'Reilly, Tim. 2005. "What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software." *oreilly.com* 1–2.
- O'Reilly, Tim and John Battelle. 2009. *Web Squared : Web 2.0 Five Years On*. web2summit.com. Retrieved (<http://www.web2summit.com/web2009/public/schedule/detail/10194>).
- della Porta, Donatella. 2013. *Can Democracy Be Saved?: Participation, Deliberation and Social Movements*. 1st ed. Cambridge, UK and Malden, USA: Polity Press.

- Rasmussen, Terje. 2014. "Internet and the Public Sphere." *Sociology Compass* 8(12):1315–1329. Retrieved (<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10584600590933133>).
- Rheingold, Howard. 2002. *Smart Mobs: The Next Social Revolution*. Cambridge, Massachusetts.
- Rosanvallon, Pierre. 2006. *Democracy Past and Future*. edited by Samuel Moyn. New York, Chichester, West Sussex: Columbia University Press.
- Shifman, Limor. 2013. "Memes in a Digital World : Reconciling with a Conceptual Troublemaker." *Journal of Computer-Mediated Communication* 18:362–77.
- Štětka, Václav and Jaromír Mazák. 2014. "Whither Slacktivism? Political Engagement and Social Media Use in the 2013 Czech Parliamentary Elections." *Cyberpsychology* 8(3):85–105. Retrieved (<http://ezproxy.lib.swin.edu.au/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=99270003&site=ehost-live&scope=site>).
- The Economist Intelligence Unit. 2016. "Democracy Index 2015: Democracy in an Age of Anxiety." *The Economist*. Retrieved (<http://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf>).
- Theocharis, Yannis and Ellen Quintelier. 2014. "Stimulating Citizenship or Expanding Entertainment? The Effect of Facebook on Adolescent Participation." *New Media & Society* 6.
- Tufekci, Zeynep. 2017. *Twitter and Tear Gas*.
- Антонова, Весислава и Андриан Георгиев. 2013. *Проучване на дигиталните медии* : София. Retrieved (<http://www.opensocietyfoundations.org/reports/mapping-digital-media-bulgaria>).
- Виеворка, Мишел. 2013. "След новите социални движения." *Критика и хуманизъм* 41(извънреден брой).
- Вълков, Илия. 2014. *Комуникация на граждански движения: Организация, мотивация, протест*. под ред. на Соня Алексиева. София: ПР-Туризм Консулт.

- Глийк, Джеймс. 2012. “Кое дефинира един мем?” *Либерален преглед*. Retrieved (<http://www.librev.com/index.php/discussion-culture-publisher/1454-2012-01-05-18-01-24>).
- Дайнов, Евгений. 2017. *Записки По Революцията: Том 3*. 1^{во} издание. София: ЕРА. Retrieved (<http://erabooks.net>).
- Европейска комисия. 2012. *Доклад на Комисията до Европейския парламент и Съвета относно напредъка на България по Механизма за сътрудничество и проверка*. Брюксел. Retrieved (<https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2012/BG/1-2012-411-BG-F1-1.Pdf>).
- Чалъков, Иван и Хуан Роджърс. 2004. “Компютърните мрежи като въздействие на социални мрежи: Ролята на националните научни общности за развитието на Интернет в САЩ и България.” *Социологически проблеми* 53(3–4):128–161.

Приноси на докторанта

- Потвърдено е твърдението на Мануел Кастелс за съществуването на мрежови социални движения, притежаващо характера на обща хипотеза. В настоящото изследване това твърдение е операционализирано и емпирично верифицирано в случая с разглежданите български протести #ДАНСwithme.
- Методологично е разработен и емпиричният инструмент за изследване на това твърдение на Кастелс, като по този начин тезата му е направена проверима и в други контексти
- Установено е наличието на вложени вирални цикли в протестната комуникация.
- Установена е ясна темпорална взаимовръзка между гражданско участие онлайн и офлайн в български условия.
- Създаден е стандарт, по който могат да се провеждат сходни изследвания чрез изследване на разминаването между промотирано и вирално съдържание.

Публикации по темата на дисертационния труд

Самостоятелни:

Павлов, Константин. „Инструменти и пространство за гражданско участие в интернет през примера на протестите #ДАНСwithme в интернет среда през периода 2013 – 2014 г.“ София, 2018. *Предизвикателства на докторанти по социология* (сборник), Гьолечица 2015, под редакцията и съставителството на Вероника Димитрова и Елена Стойкова, с. 117–140

Павлов, Константин. Медийна рецепция онлайн на Доклада за състоянието на националната сигурност на България през 2016 г. *Критика и Хуманизъм*, бр 1/2017 г. кн.47 с. 267–310

Pavlov, Konstantin. Analysis of the Online Media Reactions to the Government's Annual National Security Report for 2016, *Critique & Humanism* issue 1/2018 vol. 49 pp. 313–356

В съавторство:

Вацов, Димитър и др. 2017. „Антидемократичната пропаганда в България“. София. Retrieved (http://hssfoundation.org/wp-content/uploads/2017/04/REPORT_PART1_BG.pdf)

Павлов, Константин, Боян Захариев, Мартин Канушев и Димитър Вацов. 2018. „Речта на омразата през речника на популистката пропаганда в България и нейното разпространение в българските онлайн медии (1 юни – 31 август 2018 г.)“. София. Retrieved (http://hssfoundation.org/wp-content/uploads/2018/12/REPORT_OMRAZATA_STRANIRAN_BGN-finf.pdf)

Знеполски, Боян, Петя Чалъкова, Константин Павлов и Димитър Вацов. „Антидемократичната пропаганда в България. Втора част. Медиите онлайн през 2017 г. Честотно измерване и анализ на съдържанието“ 2018. София. Retrieved (<http://hssfoundation.org/wp->

content/uploads/2017/04/REPORT_ANTIDEMOCRACY_PART2_BGN.pdf)

Vatsov, Dimitar et. al. Antidemocratic Propaganda in Bulgaria. 2017. Sofia.

Retrieved (http://hssfoundation.org/wp-content/uploads/2017/04/REPORT_PART1_BG.pdf)

Pavlov, Konstantin, Boyan Zahariev, Martin Kanushev and Dimitar Vatsov. Hate Speech through the Vocabulary of Populist Propaganda in Bulgaria, and Its Spread in Bulgarian Online Media (1 June – 31 August 2018). 2018. Sofia.

Retrieved (http://hssfoundation.org/wp-content/uploads/2018/12/ENG-REPORT_OMRAZATA_STRANIRAN_ENG.pdf)

Znepolski, Boyan, Petya Chalakova, Konstantin Pavlov and Dimitar Vatsov.

Anti-Democratic Propaganda in Bulgaria, Part Two. Online Media in 2017: Frequency Measurement and Content Analysis. 2018. Sofia. Retrieved (<http://hssfoundation.org/wp-content/uploads/2018/12/>

ENG_REPORT_ANTIDEMOCRACY_PART2_STRANIRAN_ENG-1-1.pdf)